

Ünye Kırsalında Bir Osmanlı Vakfı: Abdülhalim Ağa Camii ve Kültürel Miras Değeri

Kamil Yavuz ^{ID}

Öz: Bu çalışma, Ünye Kadılar Mahallesi'ndeki Abdülhalim Ağa Camii odağında, Osmanlı taşra teşkilatlanmasının mekânsal ve bürokratik tezahürlerini mikro-tarih perspektifiyle incelemektedir. 1455 tarihli tahrir kayıtları ve askeri bölüklerin varlığı, bölgenin fetihten itibaren stratejik bir Türkmen iskânına açıldığını; kaydedilen ilmiye sınıfı mensupları ise yerleşimin bir adalet merkezi (kaza) hüviyeti kazandığını kanıtlamaktadır. “Kadılar” isimlendirmesi ve Avarız kayıtlarındaki “naib” unvanları, mekanın adli fonksiyonunun yerel belleğe nüfuz ettiğini tescillemektedir. Saha araştırmalarında tespit edilen Yeniçeri Külahlı mezar taşları bölgenin askeri-bürokratik kimliğini; caminin taş mektep ve değirmenle oluşturduğu “kırsal külliye” yapısı ise sosyal devlet anlayışını yansıtmaktadır. Stratejik geçit yolu (râh-ı derbend) üzerindeki konumuyla bir menzil işlevi gören yapı, ahşap “çantı” tekniğinden kâgir mimariye evrilerken yerel gelenekle Osmanlı estetiğini birleştirmiştir. Sonuç olarak çalışma, arşiv verileri ve maddî kültür kalıntılarını sentezleyerek, yerel bir mabedin 600 yıllık devlet geleneğini ve imparatorluk coğrafyasındaki idari-hukuki hafızayı temsil eden kurumsal bir sembol olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Taşra Teşkilatı, Kadılık, Ünye, Abdülhalim Ağa Camii, Toponimi, Vakıf Kültürü

An Ottoman Waqf in Rural Ünye: Architectural Analysis and Cultural Heritage Significance of the Abdülhalim Ağa Mosque

Abstract: This study examines the spatial and bureaucratic manifestations of Ottoman provincial organization through a micro-historical perspective, focusing on the Abdülhalim Ağa Mosque in the Kadılar neighborhood of Ünye. Based on the 1455 tahrir (land registry) records and the presence of military units, it is evident that the region was opened to strategic Turkmen settlement following the conquest; meanwhile, the recorded members of the ilmiye (learned) class prove that the settlement acquired the status of a judicial center (kaza) from an early stage. The toponymic designation “Kadılar” (Judges) and the “naib” (substitute judge) titles found in the 1642 avarız (extraordinary tax) records attest to the infiltration of the site’s judicial function into local collective memory. Field research findings, particularly the “Janissary-capped” (Yeniçeri Külahlı) tombstones, reflect the military-bureaucratic identity of the region, while the “rural complex” structure formed by the mosque, stone school, and water mill embodies the Ottoman social state tradition. Situated on a strategic mountain pass (râh-ı derbend), the structure functioned as a waystation (menzil), evolving from the traditional timber-frame (çantı) technique to masonry architecture, thereby synthesizing local traditions with Ottoman aesthetics. Ultimately, by synthesizing archival data with material culture remains, this study demonstrates that a local shrine serves as a corporate symbol representing 600 years of state tradition and the administrative-legal memory within the imperial landscape.

Keywords: Ottoman Provincial Organization, Office of the Qadi, Ünye, Abdülhalim Ağa Mosque, Toponymy, Waqf Culture

¹Ordu University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Ordu, Türkiye, kamilyavuz@odu.edu.tr ^{OR}

Received: 23 January 2026, Accepted: 17 March 2026, Published online: 30 April 2026

Cite as: Yavuz K., (2026). Ünye kırsalında bir Osmanlı vakfı: Abdülhalim Ağa Camii ve kültürel miras değeri. *Universal Journal of History and Culture*, 8(1), 39-58.

<https://doi.org/10.52613/ujhc.1870656>

Extended Abstract

The administrative structure of the Ottoman Empire represented a profound settlement policy where geography was re-identified through institutional titles and religious edifices, extending beyond a mere hierarchical bureaucracy. In this context, the prevalence of “Kadı” (Judge)-based toponymy across Anatolia serves as concrete evidence of how the Ottoman judicial and administrative order permeated provincial collective memory and spatial organization. Within the Black Sea region, the Kadılar Neighborhood of Ünye and the Abdülhalim Ağa Mosque—the historical core of this locality—offer a critical micro-historical case study for analyzing the spatial manifestations of Ottoman provincial organization. By synthesizing land registry (tahrir) records, waqf (endowment) documents, and material remains through an interdisciplinary perspective, this study demonstrates that a local sanctuary can serve as a potent symbol of the state’s institutional memory. The historical depth of the region is scientifically grounded in the Tahrir records of 1455. These data from the reign of Sultan Mehmed the Conqueror indicate that the Ünye-Akkuş route was structured with a strategic security and settlement projection. The conquest process, led by military units such as the “Kayı Bölüğü” under “Kethüda Ece Bey” and the “Bölük-i Karakuş”, proves that the region was not merely acquired through military success but was consolidated through systematic Turkmen settlement. It is noteworthy that during this period, numerous members of the *ilmiye* (learned) class, including *müderris* (professors) and *kadıs* (judges), were recorded alongside imams and muezzins. This presence demonstrates that the settlement attained the status of an educational and judicial center (*kaza*) immediately following the conquest, reflecting an institutionally mature administrative structure in the Middle Black Sea region. Toponymically, the naming of “Kadılar” is not coincidental but a direct reference to the judicial function and bureaucratic weight of the location. The Avarız records of 1642, which mention residents holding the titles of “kadı” and “naib” (deputy judge), confirm that this settlement functioned as an established legal domain. Furthermore, the “Janissary-capped” (*Yeniçeri Külahlı*) tombstones identified in the mosque’s cemetery complement the military-bureaucratic character of the site. These material remains indicate a focal point where the bureaucracies of law and security intersected. The mosque’s architectural evolution also mirrors the transition from local building traditions to the aesthetic transformation of the state. Initially constructed as a Friday Mosque using the “çantı” (interlocking timber) technique, it was transformed into a masonry (stone) structure through subsequent repairs, particularly in 1924. The use of local yellow cut stone and interior multi-colored root-dye decorations reflects the elegance of late Ottoman provincial architecture. That the mosque was designed as a “rural complex” (*külliyeye*)—incorporating an adjacent stone school, water mill, and guesthouse—reflects the “social state” ethos in the provinces. Its location on the strategic “râh-ı derbend-i Ünye” (the Ünye mountain pass road) further establishes its function as a waystation and safe haven. Finally, waqf law documents from 1856 authenticate the administrative continuity of the mosque and reveal the *’niyâbet’* (proxy) system for appointing successors. This legal meticulousness testifies that religious and social services were maintained through meritocracy even in the empire’s most remote corners. Consequently, this analysis reconstructs 600 years of state tradition and bureaucratic memory through the lens of a single local sanctuary.

1. Giriş

Osmanlı adli ve idari sisteminde merkezi bir konuma sahip olan kadılık makamı, devletin sevk ve idaresindeki belirleyici ve bağlayıcı niteliğiyle öne çıkmaktadır. Taşra teşkilatlanmasında kadıların adli yetki alanını ifade etmek üzere kaza kavramı tercih edilirken, onların vekili konumundaki naiblerin yetki sahasını tanımlamak için kullanılan niyabet ve müteakiben nahiye terimleri, idari müktesebatın temel kavramları olarak yerleşmiştir (Atar, 2001, s. 69; İslamoğlu, 2019, ss. 72-74). Anadolu topoğrafyasında “Kadı” ibaresini ihtiva eden yer adlarına sıklıkla tesadüf edilmesi, kadılık makamının toplumsal ve idari muhayyiledeki nüfuzunu teyit etmesi bakımından dikkate değerdir. Bu bağlamda, tahrir defterlerindeki kayıtlarda da görüldüğü üzere; Kadı Köyü, Kadılu Mezrası, Kadıviranı, Kadı Mahallesi ve Kadılar (BOA TD, nr. 387, s. 355, 403, 408, 419, 422, 496, 536, 613, 616, 663) gibi müteaddit örnekler, söz konusu kurumsal unvanın nasıl yerleşik birer yer adına (toponim) dönüştüğünü somutlaştırmaktadır. Ayrıca Kadı Kethüda Cemaati, Kadı Obası Cemaati, Kadı Osman Cemaati ve Kadılu Cemaati gibi adlandırmalara Türkmen taifeleri arasında da rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra XVI. yüzyılda, Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde Kadı/Kadılu adlı cemaatlere toplamda 25 defa tesadüf edildiği görülmektedir (Halaçoğlu, 2009, ss. 1164-1165). Bu durum, söz konusu adın yalnızca bir şahsı ifade eden bireysel bir isim olmanın ötesinde, Türkmen toplulukları içerisinde cemaat veya zümre adlandırmalarında da kullanılan ve belirli bir yaygınlığa sahip olan bir unsur olduğunu göstermektedir. Şüphesiz, bu kavramın coğrafi isimlendirmelere sirayet etmesinde, makamın idari ağırlığının yanı sıra sosyo-kültürel ve yerel dinamiklerin de tesir icra ettiği söylenebilir (Gökmen, 2015, s. 41; Bozatay & Demir, 2014, s. 76).

Bu köylerden biri de Ünye ilçe merkezinin doğu sınırından Karadeniz’e dökülen Çöri/Çögrü(?) Deresi’nin drenaj havzası içerisinde yer alan Kadılar Mevkii’dir (Gökmen, 2015, s. 61). Söz konusu mevkii, Osmanlı öncesi dönemlerde dahi Türkmen oymaklarının yerleşimiyle oluşan köy topluluklarının merkezi toplanma alanı olması bakımından bölge tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Söz konusu mevkide, günümüzde metruk bir cami ve çevresindeki mimari kalıntılar dikkat çekmektedir. Ordu yöresi kültür envanterinde yer almasına karşın, anıtsal değeri ve özgün mimari nitelikleriyle hak ettiği bilimsel ilgiyi görmeyen bu ibadethane, yerel tarihin derin katmanlarına ışık tutma potansiyeli taşıyan kritik bir kültürel mirastır. Bu nedenle, alanın detaylı incelenmesi, bölgenin demografik dönüşümünü, yerleşim örüntülerini ve erken dönem Türk-İslam mimarisinin Karadeniz’deki gelişim profilini aydınlatacak temel verileri sunma imanı sağlamaktadır.

Bu çalışma, makro ölçekteki Osmanlı idari yapısının taşradaki mikro yansımalarını Ünye’deki Kadılar Mahallesi ve Abdülhalim Ağa Camii üzerinden somutlaştırması bakımından akademik literatürde kritik bir öneme sahiptir. Yöre tarihine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde, ilk dikkat çeken eserlerden biri Bahaeddin Yediyıldız’ın *Ordu Tarihinden İzler* adlı çalışmasıdır. Bu eser, Ordu ve çevresinin tarihi gelişimini ele alması bakımından bölge araştırmaları açısından önemli bir eşik teşkil etmiş ve sonraki araştırmacılara metodolojik anlamda yol göstermiştir. Bununla birlikte Ünye ve çevresi, sonraki araştırmalarda çoğu zaman sınırlı ölçüde ele alınmış ve bölgenin yerel tarih unsurları çalışmalarda hak ettiği ölçüde yer bulamamıştır. Yöredeki vakıf kültürüne dair önemli çalışmalardan biri Necmi Odabaş tarafından hazırlanan *Ünye Vakıfları* başlıklı yüksek lisans tezidir. Her ne kadar bu çalışmada Abdülhalim

Ağa Camii hakkında doğrudan bilgilere yer verilmemiş olsa da Ünye kazasında güçlü bir vakıf geleneğinin bulunduğunu ortaya koyması bakımından dikkate değer bir araştırma niteliği taşımaktadır.

Öte yandan Ahmet Ali Bayhan'ın *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri* adlı eserinde bölgedeki birçok ahşap cami ele alınarak unutulmaya yüz tutmuş mimari yapıların gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Bunun yanında yöredeki kadılık geleneği ve bu geleneğin yerleşim birimleri üzerindeki yansımalarından biri olan Kadılar Köyü hakkında literatürde sınırlı sayıda dolaylı bilgi bulunmaktadır. Bu çerçevede Mehmet Fatsa'nın *Karadeniz'de Zaviyeler* ile “Ordu Yöresinin Fethi ve İskânı Sürecinde Kurulan Cuma Camileri, Zaviyeler ve Toplumsal Fonksiyonları” adlı çalışmalarında bölgenin vakıf kültürü ve bu kültürün toplumsal yansımaları ele alınmış; ancak söz konusu eserlerde Kadılar Köyü ve dolayısıyla Abdülhalim Ağa Camii hakkında doğrudan bilgilere yer verilmemiştir. Benzer şekilde Abdullah Bay'ın “Ünye Yöresi Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler” adlı makalesinde bölgedeki mezar taşları üzerinden Ünye'nin tarihi gelişimine dair önemli veriler ortaya konmuş olmakla birlikte Kadılar Köyü'ndeki (Yeniçeri Külahı Motifli) mezar taşlarına doğrudan değinilmemiştir. Bu çerçevede mevcut literatür değerlendirildiğinde, Ünye'deki Kadılar merkezi yerleşimi ve onun etrafında şekillenen tarihi yapıların yalnızca sınırlı sayıda çalışmada dolaylı biçimde ele alındığı, buna karşılık Kadılar Köyü, Abdülhalim Ağa ve Abdülhalim Ağa Camii üzerine doğrudan odaklanan müstakil bir akademik çalışmanın henüz yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada yöntemsel olarak mikro-tarih yaklaşımı esas alınmıştır. Mikro-tarih, geniş ölçekli tarihsel süreçlerin küçük bir yerleşim birimi, sınırlı bir toplumsal çevre yahut tekil bir kurum üzerinden incelenmesi suretiyle (Ginzburg, 1996, s. 21), makro düzeydeki siyasal ve idari yapıların yerel alandaki somut karşılıklarını görünür kılmayı amaçlayan bir araştırma perspektifidir (Ertan, 2012, s. 12). Bu doğrultuda araştırmanın temel inceleme birimi, Ünye kırsalındaki Kadılar Köyü (şimdi mahalle) ile bu yerleşimin tarihsel merkezinde bulunan Abdülhalim Ağa Camii olarak belirlenmiştir. Çalışmada mikro-tarih yaklaşımı, yalnızca küçük ölçekli bir mekanın tasviri şeklinde değil; aksine, söz konusu yerleşimin toponimik sürekliliği, vakıf teşkilatı, kadılık kurumu, taşra idaresi, iskân politikaları ve maddi kültür unsurları arasındaki çok katmanlı ilişkinin çözümlemesine dayalı bir yöntem olarak uygulanmıştır. Bu çerçevede 1455 tarihli tahrir defterleri, 1642 tarihli avarız kayıtları, 19. yüzyıla ait vakıf ve cihet tevcih belgeleri, nüfus verileri, eski haritalar ve saha araştırmasında tespit edilen mimari kalıntılar ile mezar taşları birlikte değerlendirilmiş; yazılı kaynaklardan elde edilen veriler, arazi gözlemleri ve yerel sözlü bilgilerle karşılaştırmalı biçimde okunmuştur. Böylelikle çalışma, tek bir mabet ve onun çevresinde şekillenen tarihi dokudan hareketle, Osmanlı taşra teşkilatının yerel ölçekteki işleyişini, kurumsal hafızanın mekana yansıma biçimlerini ve bir yer adının tarihsel süreç içinde kazandığı idari-toplumsal anlam katmanlarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle araştırma, mikro-tarihin temel iddiasına uygun biçimde, sınırlı bir örneklemeden hareketle daha geniş tarihsel yapılara ilişkin yorum geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın asıl değeri, sadece bir yerel tarih araştırması olmasında değil; toponimi (yer adları bilimi), mimari evrim ve kurumsal hafıza arasında kurduğu disiplinler arası güçlü bağda yatmaktadır. “Kadı” unvanının bir yerleşim kimliğine dönüşme sürecini 1455 tahrir kayıtlarından günümüze kadar izleyen bu araştırma, Osmanlı'nın fetih stratejisinin sadece askeri bir hareket değil, aynı zamanda bilinçli bir

hukuki-bürokratik iskân projesi olduğunun kısa bir kesiti olması bakımından önem teşkil etmektedir. Anadolu'daki toponimik sürekliliğin somut örneklerinden biri olan günümüzdeki Kadılar Mahallesi, bünyesinde barındırdığı cami ve müştemilatı ile tarihsel derinliğini günümüze taşımaktadır. Bu çalışmada, taşıdığı anı değeri ve kurumsal hafıza referansı ile ele alınan Kadılar Camii, bölgedeki Türkleşme sürecine dair sunduğu veriler ışığında, yerel tarihin aydınlatılması amacıyla tahlil edilmektedir. Makale boyunca, söz konusu ibadethanenin Ünye kırsalındaki mekansal karşılığı ve bu isimlendirmenin arka planındaki tarihsel muhteva incelenerek; bir kavramın mekan üzerindeki izleri üzerinden bilimsel literatüre bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

2. Saha Araştırması ve Bulgular

Saha araştırması¹ esnasında lokasyonun sahip olduğu tarihsel derinlik ilk bakışta müşahede edilebilmektedir. Akarsu havzasındaki düzlükte konumlanan tarihi cami, bu yapıyı çevreleyen kadim kabristan, dere kenarındaki metruk su değirmeni ve mektep binası, alanın geçmişteki sosyo-kültürel canlılığına dair önemli emareler sunmaktadır. Özellikle güncel tarım faaliyetlerinden (findık bahçeleri) günümüze ulaşabilmiş eski bir yol güzergahı kenarında tespit edilen Yeniçeri külahlı mezar taşı, bölgenin askeri ve idari geçmişine dair kritik ipuçları barındırmaktadır. Tüm bu maddi kültür kalıntıları, söz konusu mevki üzerinde derinlikli bir gözlem yapılmasını ve mevcut verilerin arşiv belgeleriyle mukayeseli bir şekilde analiz edilmesini zorunlu kılmıştır.

Şekil 1

Kadılar Abdülhalim Ağa Cami'nin Genel Görünüşü

Yerel bilgilere göre, halk arasında Abdülhalim Ağa Camii olarak bilinen yapı, mevcut mimari formuna 1962 yılında kavuşmuştur. Bu tarihten önce, Ordu yöresinde de örneklerine rastlanan *çento ahşap yapı* tekniğiyle inşa edilmiş bir Cuma Camii niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Yapı kompleksinin çevresindeki tarihsel doku incelendiğinde; caminin doğu yönündeki dere üzerinde, su gücüyle çalışan mekaniği

¹Çalışma sürecinde bizleri Kadılar mevkisinde ağırlayan Mehmet Karayalman'a ve Ahmet Soylu'ya teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca, caminin mimari tahliline dair sunduğu yapıcı değerlendirmeleri ve akademik katkıları sebebiyle Ordu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yuka'ya şükranlarımızı sunarız.

sayesinde hem kereste imalatında kullanıldığı rivayet edilen hem de halen tahıl öğütme işlevi gören bir *hızar değirmeni*² yer almaktaydı. Ayrıca, alanda bir taş mektep, caminin kuzey cephesindeki asırlık çınar ağaçlarının dibinde bir evliya makamı ve camiye ulaşımı sağlayan “*Tekke Yolu*” üzerinde ise ahşap bir misafirhane bulunduğu tespit edilmiştir. Mevcut caminin ana giriş kapısı üzerindeki kitabede, besmele ve kelime-i tevhit yazılarının altında yer alan “*Yeni Cami: 1964/eski câminin (.)tarihi: 942-1278, taştan...*” şeklindeki imla bozuklukları içeren ve kronolojik çelişki barındıran ifadelerle yapım aşamaları aktarılmaya çalışılmış; ancak yapıyı inşa eden ustalar veya yaptırınlar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Caminin iç mekanı, tavan, kadınlar mahfili, minber, mihrap ve vaaz kürsüsü gibi temel unsurlarda uygulanan çok renkli boyamalarla zenginleştirilmiştir. Harim (ana ibadet alanı) duvarları ise beyaz badana üzerine işlenen çiçek desenleriyle tezyin edilerek (süslenerek) sanatsal bir çaba sergilenmiştir. Bununla birlikte, yakın çevresinin meskun mahal olmaması nedeniyle uzun bir süre metruk vaziyette kalmasına bağlı olarak, özellikle ahşap malzemelerde ciddi deformasyonlar ve çürümeler meydana gelmiştir. Bu olumsuz fiziksel koşullara rağmen, yapının mimari bütünlüğünü korumuş olması ve bölge halkından olan hayırseverler tarafından yapıyı restore etme misyonunu üstlenilmiş, bakım ve onarım çalışmalarına başlamış olması, yapının gelecekteki korunumu açısından oldukça ümit verici bir gelişmedir. Bu özverili girişim, kültürel mirasın korunmasına yönelik takdire şayan bir sivil sorumluluk örneğidir.

3. Arşiv Belgelerinde Abdülhalim Ağa Camii

Kadılar Mahallesi’nde, akarsu kenarındaki düzlükte yer alan caminin orijinal adının tespiti, 1856 tarihli bir belgesi ile kesinlik kazanmıştır. Osmanlı Arşivi’nde muhafaza edilen söz konusu evrakta “*evkâf-ı câmi’-i şerif Abdulhalim Ağa, der karye-i Akkilise kaza-i Çöreği*” diye kısa bir izahatta bulunulmuştur (BOA, C. EV, nr. 179 / 8932-1 (15 Recep 1272 [22 Mart 1856]). Bu kayıt, caminin eski Akkilise Köyü sınırları içinde Abdülhalim Ağa tarafından inşa edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Akkilise Köyü’nün bağlı olduğu idari mıntıkaya da Çöreği kazası dendiği anlaşılmaktadır. 19. Yüzyıl Osmanlı haritalarında da burası, nahiye merkezi olarak gösterilmiş (Fotoğraf 2), adli işlere bakan kadı efendilerin görev icra etmelerine istinaden de buraya Kadılar denmesi kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca 1642 tarihli avarız kayıtlarında, kadılık eğitimine mekân olması dolayısıyla da bu ismin ortaya çıkma ihtimaline dair de bazı işaretlerde bulunulmuştur (Öz, 2008, s. 138). Bu tarihsel ve idari bağlamın tespiti sonrasında, Kadılar Abdülhalim Ağa Camii’nin geçmişine dair ulaşılabilen materyallerin detaylı incelemesine geçilecektir.

Konuyla ilgili olarak, şimdilik elde edebildiğimiz en eski kaynak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Koleksiyonu’nda muhafaza edilen 1455 tarihli tahrir defteridir. Bu defterdeki kayıtlar, Ünye-Akkuş güzergahı üzerinde yer alan Tekkiraz Mahallesi’nin batısında yer alan coğrafyanın, Kethüda Ece Bey komutasındaki *Kayı Bölüğü* tarafından fethedilip yerleşime açıldığını göstermektedir (Yavuz, 2025, ss. 391-399). Buna karşılık, güzergahın doğu kısmında bulunan Kurna ve Cevizli derelerinin oluşturduğu vadi, *Bölük-i Karakuş* adlı askeri bir zümrenin fethi neticesinde iskâna açılmıştır. Bu askeri hareketliliğe dair önemli bir güvenlik yapısı, vadinin güney ucunda Canık Dağları ile

²Su gücünden istifadeyle mekânı oluşturulan bu değirmende kereste imalatı yapıldığı rivayet edilmekte, halen tahıl öğütmede kullanılmakta imiş.

birleştiği stratejik bir noktaya inşa edilmiştir ki, tahrir defterinde bu yapı *Karakuş Kalesi* (İBAK MC, nr. 81, v. 25b-42a; İBAK MC, nr. 85, v. 58b) olarak geçer.

Bu veriler, bölgenin Osmanlı öncesi döneminin fetih ve yerleşiminin karakterine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, 1455 tarihli kayıtlar askeri zümreler (bölük) eliyle Türk göçünün organize edildiğini ortaya koymaktadır. Bayramoğulları Beyliği'nin hükümdarı ve Giresun fatihi Emir Süleyman Bey'in (XIV. yüzyılın sonları) son dönemlerine tekabül ettiği düşünülen bu hareket sonrasında, bölgedeki Türk iskânının kalıcılığını sağlamak amacıyla önemli kurumsallaşma adımları atıldığı düşünülmektedir.³ Bu dönemde hemen yakın coğrafyasında bulunan ve Kayıların yerleştirildiği Çaybaşı yöresinde, *Mescid-i Kayı ve Mescid-i Zülfikâr* adıyla iki adet ibadethane inşa edilmiş ve bu yapıların mütevelliliği de bir Ahi lideri olan Şeyh Çiledâr'a tevdi edilmiştir (Yavuz, 2025, ss. 391-399). Çalışmamızın konusunu teşkil eden coğrafyada ise Akçakilise, İncirlü, Zenbeki, Yavı, Akkilise, Kurna, Zava ve Sarıhalil gibi yeni köyler kurulmuş⁴ ve buralarda cami veya mescit gibi ibadethanelerde görevli çok sayıda imam, hatip, müezzin ve mülazımın adına yer verilmiştir. Keza müderris ve kadı gibi ilmiye mensubu şahısların varlığı da dikkatlerden kaçmamıştır (Tablo-1) (İBAK, MC, nr. 81, v. 48a-57b). Bölgenin Osmanlı'ya devri aşamasındaki tutanaklara dayanılarak hazırlanan tahrir defterlerindeki bilgilerden hareketle, Bayramoğulları Beyliği'nin hakimiyetinde Ünye yöresinde iskân sürecinin tamamlandığını, kırsal kesimin idari-mali ve adli bakımdan teşkilatlanmasının büyük ölçüde kemale erdiğini göstermektedir. Daha açıkçası, Osmanlı Devleti, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ni her bakımdan hazır devralmıştır (Yediyıldız, 2023, s. 81).

Yaklaşık 9 ila 10 köyden oluşan bahse konu idari mıntıkanın erken tarihli kayıtlarında, sadece "*Câmi'-i Güney ve Câmi'-i Cöğri*" adıyla iki ibadethanesinin özel ismine yer verilmiştir. Diğer camilerin ise sadece imam, hatip, müezzin ve mülâzım gibi görevlilerinden söz edilmiştir. İnceleme konumuz olan ibadethane de adı verilmemiş olan yapılardandır. Ancak, sonraki yıllarda tanzim edilen vakıf belgeleri, Akkilise Köyü'nde inşa edilmiş olan camiye bir adlandırma yapıldığını göstermiştir. İlgili vakıf kaydında cami, "*Canik Sancağı'nda vâki' Cüreği Kazası'nda kâin Sarıhalil nâm karye kurbunda Akkilise karyesinde vâki' câmi'-i şerif*" (İBAK, MC, nr. 81, v. 48a-62a; C. EV, nr. 179 / 8932 [15 Recep 1272 / 22 Mart 1856]) şeklinde kaydedilmiş olup, söz konusu ifadeyle caminin Çöreği kazasında ve Sarıhalil Köyü yakınlarında bulunan Akkilise Köyü'nde yer aldığı resmi olarak belirtilmiştir.

1455'te caminin fiziki kapasitesi hakkında herhangi bir detaya yer verilmemiş olmasına rağmen üç kişinin şeyhlik payesiyle anılması dikkat çekmektedir. Bu durum, söz konusu cami ile irtibatlı bir imaret yapısının varlığını düşündürmektedir. Zira devrin sosyal hayatında bu uygulamanın zaruret olarak ortaya çıktığı ve bölgenin şartlarına özgü *zaviyeli cami* tipolojisinin yaygınlığı ve bu tür işleri yürütmek üzere bir müteveli (şeyh) görevlendirildiği bilinen bir husustur (Fatsa, 2017). Bu durumda Kadılar Cami, sadece ibadethane değil, aynı zamanda yörenin beşeri ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tezyin edilmiş yarı resmi bir sosyal tesis misyonunu icra ettiği izlenimini vermektedir.

³Günümüzde Çaybaşı'nın Tekke Mahallesi olan köyde meskûn Ahi Haddad (demirci) hakkında bilgi verilirken "kırk yıldan beru muaf olageldi" diye bir ifade kullanılır ki, bu Süleyman Bey'in son yıllarını akla getirmektedir. Bkz. BOA TD, nr. 1084, v. 61a; MC, nr. 85, v. 63a.

⁴BOA TD, nr. 387, s. 629; İBAK, MC, nr. 85, v. 58b, 62a; Haritalar: HRT, h, nr. 625, 625 (29. 12. 1341); Cumhuriyet Arşivi, nr. 180-9-0-0 / 6 / 37 / 14 (14 Temmuz 1911); Bu köylerden Cöğri, Zenbeki, Yavı ve Akçakilise Ünye-Akkuş yolunun batısında yer alır. İncirlü, Seylani, Akkilise / Kadılar ve Sarıhalil köyleri ise Ünye-Akkuş yolunun doğu tarafındadır. Ayrıca Dere-Kale, Ünye merkezde; Kurna ise İnkur Beldesi'nin bir kısmına tekabül eder.

Tablo 1*1455 Tarihi İtibariyle Ünye Kırsalında Din Görevlileri*

Görevli Adı	Görevi	Köyü	Görev Yeri
Mevlânâ Hasan Fakı	Kadı	Zenbeki	Ünye Kazası Kadılığı
Menteşe Fakı	İmam	Zenbeki	Belirtilmemiş
Mevlânâ Hasan Fakı	Hatip	Akçakilise	Güney Camii'nde görevli
Yusuf Fakı	Müezzin	Akçakilise	Güney Camii'nde görevli
Menteşe Fakı	Mülâzım-ı câmi	Akçakilise	Güney Camii'nde görevli
İbrahim Fakı	İmam	İncilü	Belirtilmemiş
Mevlânâ Ahmed Fakı	Müderris	Yavi	Belirtilmemiş
Hamza Fakı	İmam-Hatip	Seylani	Belirtilmemiş
Mevlânâ Halil Fakı	Müsellem	Seylani	Belirtilmemiş
Mevlana Musa	Müderris	Derekala	Belirtilmemiş
Mehmed	Müderris	Derekala	Belirtilmemiş
Mevlânâ Musa	Müderris	Coğri	Coğri Camii'nde görevli
Ahmed Fakı	İmam	Coğri	Coğri Camii'nde görevli
Celal Abdurrahman	Hatip	Coğri	Coğri Camii'nde görevli
Yusuf Fakı	Mülâzım-ı câmi	Coğri	Coğri Camii'nde görevli
Hüseyin Fakı	Mülâzım-ı câmi	Coğri	Coğri Camii'nde görevli
Yusuf Fakı	İmam-Hatip	Kurma	Belirtilmemiş
Mevlana Ali Fakı	Halife	Kurma	Belirtilmemiş
Şeyh Paşa Fakı	Mülâzım-ı câmi	Kurma	Belirtilmemiş
İbrahim Fakı	Belirtilmemiş	Kurma	Belirtilmemiş
Ümran	Hizmetkâr-ı Câmi	Akkilise	Belirtilmemiş
Şeyh Doğan	Belirtilmemiş	Akkilise	Belirtilmemiş
Mustafa Fakı	Belirtilmemiş	Akkilise	Belirtilmemiş
Şeyh Ahmed	Belirtilmemiş	Akkilise	Belirtilmemiş

Kadılar Cami'nin fonksiyonlarına dair bilgiler, sonraki yıllarda da ne yazık ki zengin muhtevalı değildir. Nitekim 1520 tarihli mufassal tahrirde Akkilise Köyü'nde ilmiye mensubu sadece *Hasan Fakı* adlı bir şahıstan bahsedilmiş, görev tanımı da yapılmamıştır (BOA, TD, nr. 54, ss. 218–219; BOA, TD, nr. 387, ss. 629, 634; KKA, TD, nr. 33, v. 72a–b; Mete, 2020, ss. 20–21). Buna mukabil, aynı mıntıkada Kurna Köyü'nde Mevlana Ömer adlı şahsın medresede ilim tahsiliyle meşgul olduğu “*muhasıl*” vasfiyle belirtilmiştir. Yine bu tarihlerde tanzim edilmiş olan mücmel bir muhasebe defteri ile Sultan III. Murad devrine ait tahrirde de konuya dair bilgi yoktur. 1642 tarihli Avarız Defteri'nde ise önceye nazaran daha detaylı bilgi verilmiştir. Buna göre, Çöreği Kazası'nın merkezindeki söz konusu caminin bulunduğu mıntıka, *Karye-i Kadılı* diye Akkilise'den ayrı kaydedilmiştir. Bu yeni idari birimde ikamet eden Ahmed oğlu Mehmed Efendi, Murad oğlu Osman Efendi ve Hayati oğlu Recep Efendinin *kadı* olarak görev yaptıkları belirtilirken; Murtaza oğlu Şaban'ın yeniçerilik statüsüne dikkat çekilmiştir. Yine Akkilise Köyü'nden Siyami oğlu Siyami ve Musa Efendi'nin imam-hatip, Yusuf adlı şahsın da *naib* olarak istihdam edildiği belirtilmiştir (Tablo-2) (Öz, 2008, s. 139). Defterdeki hane kayıtlarından anlaşıldığı göre, Akkilise ve yeni teşkil edilen Kadılı Köyü'nün nüfus bakımından hayli kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Bu

durum, 17. yüzyıl ortalarında yörede güvenli ve istikrarlı bir ortamın olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca Çöreği nahiyesinin 17. yüzyıl ortalarındaki kültür düzeyini ve kurumsallaşmayı göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 2

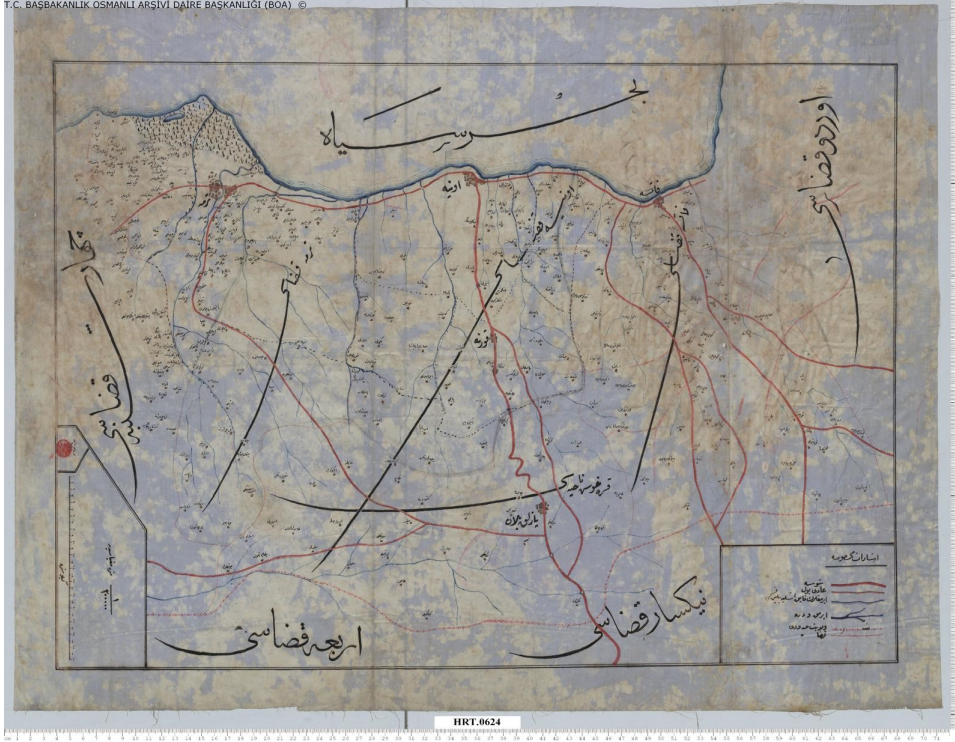
1642 Tarihi İtibariyle Çöreği Kazasında İlmiye Zümresi

Görevli Adı	Görevi	Köyü	Görev Yeri
Mehmed oğlu Siyami Efendi	Kadı	Kızılkilise	Belirtilmemiş
Mehmed oğlu Şaban Efendi	Kadı	Kızılkilise	Belirtilmemiş
Hüseyin oğlu Kemal	İmam-Hatip	Kızılkilise	Belirtilmemiş
Alaeddin Efendi	Kadı	Çötel	Belirtilmemiş
Emin oğlu Mahmud	Ulemadan	Çötel	Belirtilmemiş
İbrahim oğlu Mehmed	Müezzin	Keş	Belirtilmemiş
Musa Efendi	Hatip	Akkilise	Belirtilmemiş
Yusuf Efendi	Nâib (Kadı Vekili)	Akkilise	Belirtilmemiş
Ahmed oğlu Mehmed Efendi	Kadı	Kadılı	Belirtilmemiş
Murad oğlu Osman Efendi	Kadı	Kadılı	Belirtilmemiş
Hayati oğlu Recep	Kadı	Kadılı	Belirtilmemiş
Siyami oğlu Siyami	Hatip	Kadılı	Belirtilmemiş
Recep oğlu Siyami Efendi	Kadı	Sarıhalil	Belirtilmemiş
Ahmed oğlu Mehmed Efendi	Kadı	Sarıhalil	Belirtilmemiş
Abdi oğlu Mustafa Efendi	Kadı	Sarıhalil	Belirtilmemiş
İbrahim oğlu Abdi Efendi	Müderris	Sarıhalil	Belirtilmemiş
Cemaleddin oğlu Mehmed	Hatip	Eskigar	Belirtilmemiş

Öz, 2008, ss. 136–140.

Eski haritalarda Çöreği Kazası'nın idari merkezi olarak gösterilen Kadılar Köyü'nün, incelenen tarihlerde kayda değer bir nüfusu ve sosyal yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Abdülhalim Ağa Camii, bu demografik yoğunluğun ve kurumsal kültürel varlığın temel öznesi konumunda yer almıştır (Yer Bilgisi/65, H-29-12-1341).

II. Mahmud döneminde yapılan nüfus sayımlarında Kadılar Köyü'nde 72, Sarıhalil Köyü'nde ise 71 erkek nüfusun kayıtlı olması bu durumu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tarihlerde köylerde toplam 0-12 yaş aralığında 76 çocuğun varlığı, Kadılar Köyü'ndeki camili mektebin bir cazibe merkezi olduğu izlenimini vermektedir (Avkan, 2015, s. 34). Nitekim 19. yüzyılın ortalarında hazırlanan Osmanlı Devleti'nde vakıf sisteminin işleyişini ve görev tevcih usullerini yansıtan arşiv belgesinden hareketle, Canik Sancağı'na bağlı Çöreği kazasındaki bir cami görevlisinin vefatı sonrası gelişen hukuki süreç kayıtlara yansımıştır. 24 Mart 1856 tarihli belgeye göre, Akkinise (Akkilise) Köyü'ndeki Abdülhalim Ağa Camii'nde imâmet ve hitâbet vazifelerini yürüten Hatipoğlu Osman bin İbrahim Halife'nin vefat etmesi üzerine, bu görevlerin (cihetlerin) babadan oğula intikal usulü gereği yasal mirasçıları olan sığâr (küçük yaşta) evlatları 12 yaşındaki Mehmed ve 11 yaşındaki Ahmed'e devredilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak

Fotoğraf 2**Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Yöre Haritası**

Not. XX. yüzyıl Terme, Ünye ve Fatsa'nın yaklaşık Sınırlarını Gösteren Harita.

söz konusu çocukların henüz rüşd yaşına ermemiş ve hizmeti fiilen ifa edecek liyakate ulaşmamış olmaları nedeniyle, görevlerin idaresinde niyabet usulüne başvurulmuştur. Bu doğrultuda yapılan resmi incelemeler ve imtihanlar neticesinde, çocukların eğitimleri tamamlanıp bizzat hizmete muktedir olacakları döneme kadar, bu vazifeleri onların vekili sıfatıyla yürütmek üzere Kadılar Köyü'nden El-Hac Mehmed Tahir bin Abdullah tayin edilmiştir. Bürokrasi terminolojisiyle kaleme alınan metinde, özellikle hitabet görevinin bölünmezliği ilkesine vurgu yapılarak, beratın büyük evlat Mehmed adına düzenlenmesi ve ehliyeti ispatlanmış olan Mehmed Tahir Efendi'nin ise bu süreci “bi'n-niyâbe” yani vekaleten yürütmesi karara bağlanmıştır. Bu vesileyle hem evkaf hukukunun korunması sağlanmış hem de Kadılar Köyü'nden bir ilim erbabının çevre köylerdeki dinî hizmetlerin sürekliliğindeki rolü belgelenmiştir (C. EV, nr. 179 / 8932 (15 Recep 1272 [22 Mart 1856])). Bu kayıt, Abdülhalim Ağa Camii'nin 19. yüzyılın ortalarına kadar aktif bir şekilde çalıştığını göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

4. Abdülhalim Ağa Camii'nin Mimari Özellikleri ve Kültürel Değeri

Abdülhalim Ağa Camii'nin kültürel değeri, yalnızca kendine has mimari özelliklerinden değil, aynı zamanda Türk toplumunun bölgedeki yüzlerce yıllık kesintisiz varlığına dair sunduğu somut tanıklıktan ileri gelmektedir. Bu bağlamda, caminin mevcut durumu, coğrafi konumu ve erken dönem özellikleri hakkında edinilen her bilgi, büyük öneme sahiptir. Söz konusu cami, Kadılar Köyü'nün kuzey kesiminde,

Çöri Deresi kıyısındaki geniş bir düzlük alan üzerine inşa edilmiştir. Bu konum, tarihi Roma/Bizans dönemine kadar uzanan ve Osmanlı kayıtlarında “*râh-ı derbend-i Ünye*” (BOA TD, nr. 387, s. 635) olarak zikredilen tarihi Ünye-Akkuş ulaşım güzergahı ile bağlantılı yollardan birinin önemli menzil noktasını teşkil etmektedir. Bu stratejik konumu sayesinde cami çevresi, civardaki Müslüman ahalinin adli, idari, mali ve dini ihtiyaçlarını karşılayabildiği ve zamanla kaza merkezi haline geldiği bir merkeze dönüşmüştür. Cami ve etrafında tesis edilen vakıf kurumları vesilesiyle, burası aynı zamanda yarı resmi kırsal bir külliyyeye de mekanlık etmiştir. Bu nitelikleriyle Abdülhalim Ağa Camii, Ordu ilinin tarihinde anıtsal ve kurumsal değeri olan nadir lokasyonlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

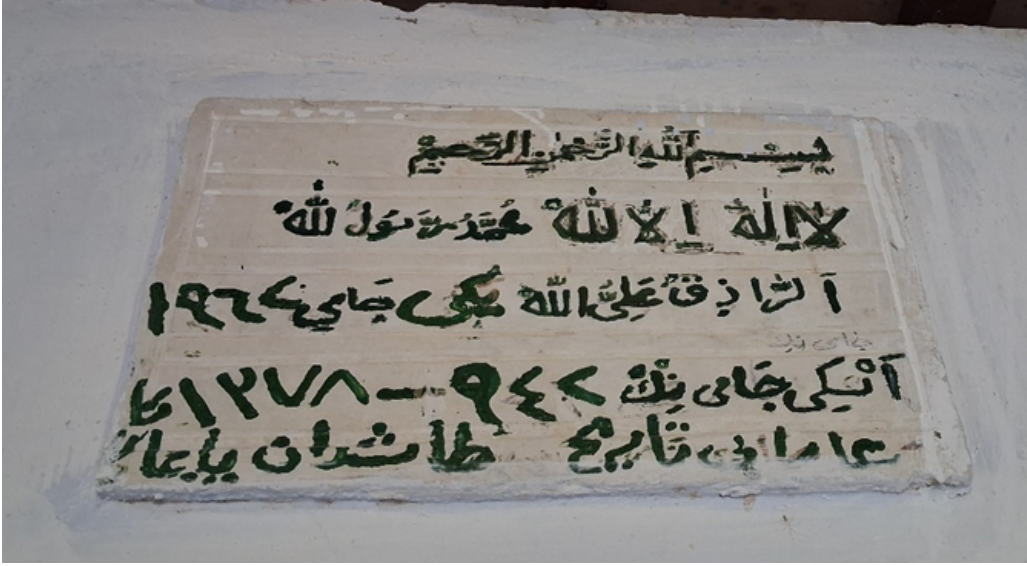
Eldeki sözlü kaynaklara dayanılarak, mevcut caminin yerinde daha önce Ordu yöresine özgü ahşap yapı tekniğiyle inşa edilmiş bir caminin bulunduğu tespit edilmiştir. Yapının tahmini fiziki ve mimari özellikleri, bölgedeki emsal ahşap cami örnekleri referans alınarak şu şekilde kurgulanmaktadır: Cami, zemin seviyesinden yaklaşık 30-40 cm yükseklikteki köşe taşları üzerine oturtulmuş, kare veya kareye yakın bir plana sahipti. Dış görünüşü itibarıyla iki veya üç tarafı revaklarla çevrili; dört omuzlu çatısı hartama (ahşap kiremit) ile kaplanmıştı. Yapının beden duvarları, dilme kütüklerin “*kurt boğazı geçme*” tekniği kullanılarak örülmüş; iç mekânda yer alan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü gibi tüm ana unsurlar da ahşaptan imal edilmiş. Bu unsurların tümü, caminin erken dönem kırsal Türk mimarisinin Karadeniz Bölgesi’ndeki özgünlüğünü yansıtan tipik bir örneği olduğunu düşündürmektedir (Bayhan, 2023, s. 51).

İlk inşa edildiği dönemde ahşap çantı tekniği kullanılarak inşa edilen Abdülhalim Ağa Camii, geçirdiği onarımlar ve müdahaleler sonucunda günümüzde kagir bir yapıya dönüşmüş durumdadır. Bu durum, yapının tarihsel süreç içerisinde değişen yapı teknikleri ve malzeme tercihleri doğrultusunda yeniden ele alındığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Fotoğraf 1). Yapı üzerinde bu köklü değişimi belgeleyen en önemli unsur ise giriş kapısı üzerine yerleştirilen onarım kitabesidir. Giriş kapısının üst kısmında, yekpare taş üzerine kirli beyaz zemin ve siyah renkle yazılmış beş satırlık kitabede “*Bismillahirrahmanirrahim, La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah, el-razigu alellah yeni cami 1924- eski caminin 942/1278’de tamirat tarihi taştan yapmak*” şeklinde bilgiler yazmaktadır.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla cami 1924 tarihinde onarım görmüş ve şimdiki şeklini almıştır. Bu kitabe, yapının tarihi kimliği ve inşa süreci hakkında bilgi sunması açısından yeterli olmasa da önemli bir belge niteliğindedir (Fotoğraf 3). Cami, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir alana yerleştirilmiş olup, üzeri dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülmüştür. Söz konusu çatı örtüsü, bölgesel mimari geleneklerle uyumlu bir çözüm sunmaktadır. Yapının dış beden duvarları, Ünye ve çevresinde yaygın olarak kullanılan sarı renkli kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Bu malzeme seçimi, caminin hem dayanıklılığını artırmış hem de yerel mimari kimliğin yapıya yansımaları sağlamıştır. Dış cephe düzenlemesi genel hatlarıyla simetrik bir anlayış sergilemekte olup, cephe elemanlarının dengeli ve düzenli bir biçimde kurgulandığı görülmektedir. Caminin dört cephesinde de iki katlı pencere sistemi uygulanmış; alt sıradaki pencereler, üst sıradakilere kıyasla daha büyük boyutlarda tasarlanmıştır. Bu düzenleme hem cephe estetiğini güçlendirmiş hem de iç mekana yeterli düzeyde doğal ışık alınmasını sağlamıştır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 3

Kadılar Abdülhalim Ağa Cami'nin Onarım Kitabesi

Pencerelerin tamamı dikey dikdörtgen formlu olup, söve ve lentoları yekpare kesme taş malzemeden sade bir anlayışla biçimlendirilmiştir. Ayrıca pencere açıklıkları, beden duvarlarından dışa doğru taşırılarak belirgin hâle getirilmiş ve cephede plastik bir etki oluşturulmuştur. Ahşap malzemeden imal edilmiş çok bölmeli pencere kanatları, yapının geleneksel mimari karakterini tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. Ayrıca pencereler dış kısımdan sade tasarlanmış demir korkuluklara sahiptir.

Fotoğraf 4

Kadılar Abdülhalim Ağa Cami'nin Genel Görünüşü

Caminin kuzey cephesinde yer alan ana giriş kapısı, zeminden yükseltilmiş bir kotta konumlandırılmış olup sekiz basamaklı bir merdiven aracılığıyla ulaşılmaktadır. Giriş açıklığı dikey dikdörtgen kesitli bir çerçeve içerisine alınmış, derin tutulan kapı nişine ahşaptan çift kanatlı bir kapı yerleştirilmiştir (Fotoğraf

4). Giriş kapısından geçildikten sonra caminin harim bölümüne ulaşılmaktadır. Oldukça ferah bir mekânsal düzenlemeye sahip olan harim, beden duvarlarında açılmış çok sayıda pencere sayesinde aydınlık bir iç mekân atmosferi sunmaktadır. Harim mekânının üzeri, ince ahşap çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş ahşap tavan örtüsüyle kapatılmıştır. Genel olarak sade bir tasarıma sahip olan tavan süslemesinde lacivert ve kırmızı kök boyalar kullanılarak dairesel ve geometrik kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bu süslemeler, yapının iç mekanına estetik bir hareketlilik kazandırmaktadır (Fotoğraf 5).

Bunun yanı sıra, özellikle üst kat pencere kenarlarında, cami beden duvarları üzerinde kıvrık dal, yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel bezemelerin kök boya ile işlendiği görülmektedir. Söz konusu bezemeler, geleneksel Osmanlı süsleme anlayışının sade fakat etkileyici örnekleri arasında değerlendirilebilir. Harim mekânının kuzey kısmında mahfil katı yer almaktadır. Mahfil, alt bölümde betonarme kare kesitli iki ayak üzerine oturtulmuş; mahfil ile tavan arasındaki taşıyıcı sistem ise dört adet ahşap dikme ile desteklenmiştir. Ahşap malzemedeki imal edilmiş ve oldukça sade bir anlayışla tasarlanmış olan mahfil korkuluklarının alt kısımlarında, aşağıya doğru yönelen hilal biçimli düzenlemelere yer verilmiş olması, mekâna görsel bir dinamizm kazandırmaktadır.

Fotoğraf 5

Abdülhalim Ağa Camii'nin içerisinden görüntüler

(a)

(b)

(c)

(d)

Ahşap malzemeden yapılmış olan minberde de benzer şekilde sade ve geometrik karakterli süsleme unsurları tercih edilmiştir. Mihrap ise harim mekanının güney duvarı içerisine yerleştirilmiş, yarım yuvarlak planlı ve bezeme açısından oldukça yalın tutulmuş bir niş şeklinde düzenlenmiştir. Bu sadelik, caminin genel mimari anlayışıyla uyumlu bir görünüm sunmaktadır (Fotoğraf 5).

Kadılar Abdülhalim Ağa Camii'nin bulunmuş olduğu alanda dikkati çeken unsurlardan birisi de yapının etrafında Mevlevi Şeyhi Türbesi, Evliya Baba Kümbeti ve bir mektep (okul) binası gibi farklı mimaride sahip yapıların bakiyelerinin de kalmış olmasıdır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6

Abdulhalim Ağa Camii çevresinde bulunan Mevlevi Şeyhi Türbesi ve Evliya Baba Kümbeti

(a)

(b)

5. Sonuç

Osmanlı taşra idaresinde önemli bir yer tutan kadılık makamı, imparatorluk coğrafyasında yalnızca bir yargı kurumu olarak değil, aynı zamanda yerel idari düzenin ve toplumsal hayatın şekillenmesinde etkili bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında Ordu'nun Ünye ilçesinde incelenen Kadılar Mahallesi ve Abdülhalim Ağa Camii örneği, bir idari unvanın zaman içerisinde yer adı olarak kalıcılığın yerel hafızada nasıl karşılık bulduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülen Kadı menşeli yer adlarının da fetih sonrası oluşan idari yapılanma ve yerleşim süreçleriyle ilişkili olabileceği çeşitli araştırmalarda dile getirilmektedir. Ünye örneği ise bu ilişkinin yerel ölçekte arşiv belgeleri ve maddi kültür unsurları üzerinden değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır.

Saha araştırmaları sonucunda elde edilen bulguların 1455 tarihli tahrir kayıtlarıyla birlikte değerlendirilmesi, bölgenin fetih sonrasında planlı bir iskân ve güvenlik düzeni çerçevesinde teşkilatlandırılmış olabileceğine işaret etmektedir. Tahrir kayıtlarında yer alan Kethüda Ece Bey idaresindeki “*Kayı Bölüğü ve Bölük-i Karakuş*” gibi askeri unsurların varlığı, erken Osmanlı döneminde bölgenin askeri ve idari bakımdan organize edildiğini düşündürmektedir. Aynı kayıtlarda Akkilise, Sarıhalil ve Kadılı gibi yerleşim birimlerinin zikredilmesi, bölgedeki yerleşim ve idari yapılanmanın belirli bir aşamaya ulaştığını göstermektedir. Bunun yanında 15. yüzyıla ait kayıtlarda kadı, müderris ve fakı gibi ilmiye mensuplarının varlığı ile “şeyh” unvanlı şahsiyetlerin kaydedilmiş olması, Abdülhalim Ağa Camii ve çevresindeki yapıların yalnızca bir ibadet mekanı olmanın ötesinde, dini ve sosyal işlevler üstlenen bir merkez olabileceğine işaret etmektedir.

1642 tarihli avarız tahrirleri ile 19. yüzyıla ait vakıf belgeleri de Abdülhalim Ağa Camii'nin bulunduğu yerleşimin idari ve dini bakımdan önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Özellikle 1856 tarihli görev tevcih belgesi, söz konusu yapının taşradaki vakıf düzeni içerisinde aktif bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu belge aynı zamanda Osmanlı vakıf sisteminde görevlerin tevcih edilmesinde liyakat ve niyabet uygulamalarının nasıl işlediğine dair bazı ipuçları sunmaktadır. Camii haziresinde tespit edilen Yeniçeri külahlı mezar taşı ile bölgeden geçen tarihi menzil yolları da, buranın belirli dönemlerde askeri ve idari çevrelerle ilişkili bir yerleşim alanı olabileceğini düşündürmektedir.

Mimari açıdan değerlendirildiğinde, yapının Karadeniz bölgesinde yaygın olarak görülen ahşap “çantı” (çento) tekniğinden zamanla kagir yapıya doğru evrilen bir inşa sürecini yansıttığı anlaşılmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli müdahalelere maruz kalmış olmakla birlikte, yapıdaki süsleme unsurları ve kitabeler caminin uzun süre bölgesel bir dini merkez olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Nitekim Osmanlı taşrasında birçok yerleşim biriminin Cuma camileri etrafında şekillendiği bilinmektedir.

Sonuç olarak Kadılar Mahallesi ve Abdülhalim Ağa Camii örneği, fetih sonrası iskân politikaları, adli-idari yapılanma ve vakıf sistemi gibi Osmanlı taşra düzeninin bazı unsurlarını yerel ölçekte gözlemlemeye imkan veren bir örnek teşkil etmektedir. Bu yönüyle çalışma, kurumsal unvanların yer adlarına yansımaları ve bu adların zamanla yerel hafızada kalıcı hale gelmesi süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ünye’de elde edilen bulguların, Osmanlı taşra teşkilatlanmasına dair genel literatürle birlikte değerlendirilmesi, benzer yerleşim örnekleri üzerinden yapılacak yeni araştırmalar için de karşılaştırmalı bir zemin sunmaktadır.

Makale Bilgi Formu

Yapay Zekâ Beyanı: Bu çalışmada yalnızca dilsel ifadelerin sadeleştirilmesi ve dil bilgisi kontrollerinin yapılması amacıyla ChatGPT yapay zekâ aracından sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Tüm içerik yazara aittir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Kaynaklar

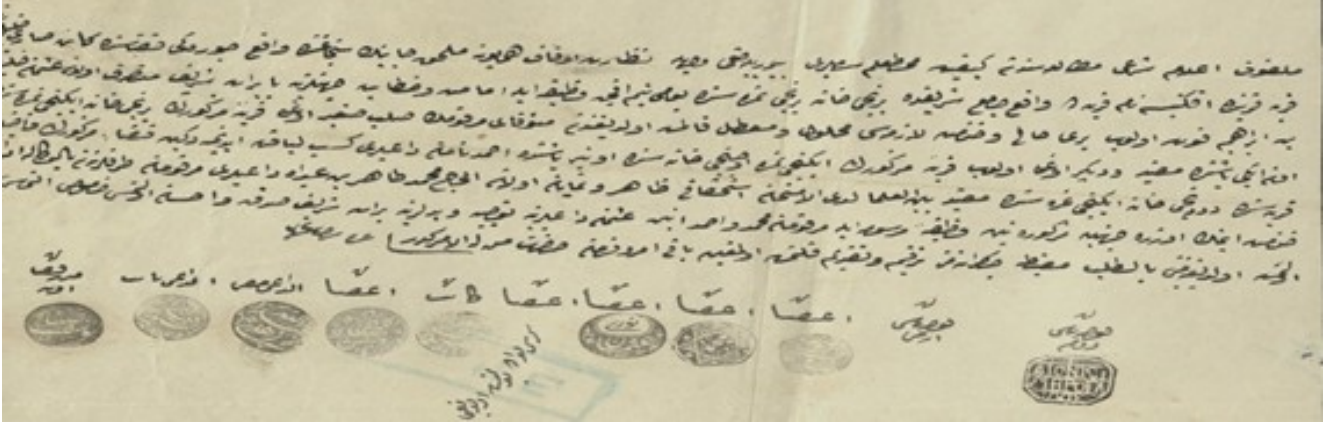
- Atar, F. (2001). Kadı. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 69–73). TDV Yayınları.
- Atar, F. (2001). Kadı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 69–73). TDV Yayınları.
- Avkan, T. (2015). *19. yüzyılın ilk yarısında Ünye kazasının nüfusu* [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi].
- Bay, A. (2012). Ünye yöresi Osmanlı mezar kitabeleri üzerine değerlendirmeler. *History Studies*, 4(1), 111–124.
- Bayhan, A. A. (2020). *Geçmişten günümüze Ordu'nun geleneksel ahşap camileri*. Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2023). *Orta Karadeniz’de bir Türk İslam kenti: Ordu*. Ordu Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

- Başkanlık Osmanlı Arşivi. *Cevdet evkaf belgeleri* (C. EV, nr. 179/8932-1).
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. *Cevdet evkaf belgeleri* (C. EV, nr. 179/8932-2).
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. *Haritalar koleksiyonu* (HRT. h, nr. 625).
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. *Tapu tahrir defteri* (TD, nr. 54).
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. *Tapu tahrir defteri* (TD, nr. 387).
- Bozatay, Ş. A., & Demir, K. A. (2014). Osmanlı adli ve idari sisteminde kadılık: Kurumsal bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 71–89.
- Cumhuriyet Arşivi. *Arşiv belgesi* (nr. 180-9-0-0/6/37/14).
- Ertan, M. (2012). Gündelik hayatın tarihine dokunma çabası: Mikro tarihçilik ve Carlo Ginzburg. *Kültür ve İletişim*, 15(30), 9–36.
- Fatsa, M. (2017). *Karadeniz’de zaviyeler*. Arı Sanat Yayınları.
- Fatsa, M. (2021). Ordu yöresinin fethi ve iskânı sürecinde kurulan cuma camileri, zaviyeler ve toplumsal fonksiyonları. İçinde S. Gülten, T. Öz, & K. Yavuz (Ed.), *Tarihi ve kültürel boyutlarıyla Ordu* (Cilt II). Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ginzburg, C. (1996). *Peynir ve kurtlar* (A. Gür, Çev.). Metis Yayınları.
- Gökmen, B. (2015). Türkiye’de kadı isimli yerleşmelerin mekânsal analizi: Kadılık kurumunun yerleşme isimleri üzerindeki etkisi. *KAREFAD: Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(3), 39–64.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu’da aşiretler, cemaatler, oymaklar (1453–1650)* (Cilt III). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İslamoğlu, A. (2019). Osmanlı Devleti’nde kadılık kurumunun tarihsel gelişim süreci. *Adalet Dergisi*, 1(2), 67–84.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. *Muallim Cevdet koleksiyonu* (MC, nr. 81).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. *Muallim Cevdet koleksiyonu* (MC, nr. 85).
- Mete, Z. (2020). Muhassıl. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 20–21). TDV Yayınları.
- Odabaşı, N. (2001). *Ünye vakıfları* [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi].
- Öz, M. (2008). *Orta Karadeniz tarihinin kaynakları VIII*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi. *Kuyud-ı kadime arşivi* (TD, nr. 33).
- Yavuz, K. (2025). Orta Karadeniz’de bir ahi lider: Şeyh Çiledâr ve serhat beyi Ece Kethüdâ. İçinde M. Akoğlu, R. Önal, M. Fatsa, D. Eski, & A. S. Harputlu (Ed.), *Karadeniz’de fütüvvet ve ahilik: Hacı Abdullah Halife* (ss. 391–399). Kimlik Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1985). *Ordu kazası sosyal tarihi (1455–1613)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2023). Bayramlı Beyliği’nden Osmanlı’ya kalan miras ve bugüne yansımaları. İçinde S. Gülten, M. Özkan, M. Karakulak, & K. Yavuz (Eds.), *Orta Karadeniz’de Türk iskânı: Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği* (ss. 81–90). Ordu Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Ekler

Belge 1

22 Mart 1856 tarihli Görev Tevcih Evrakı

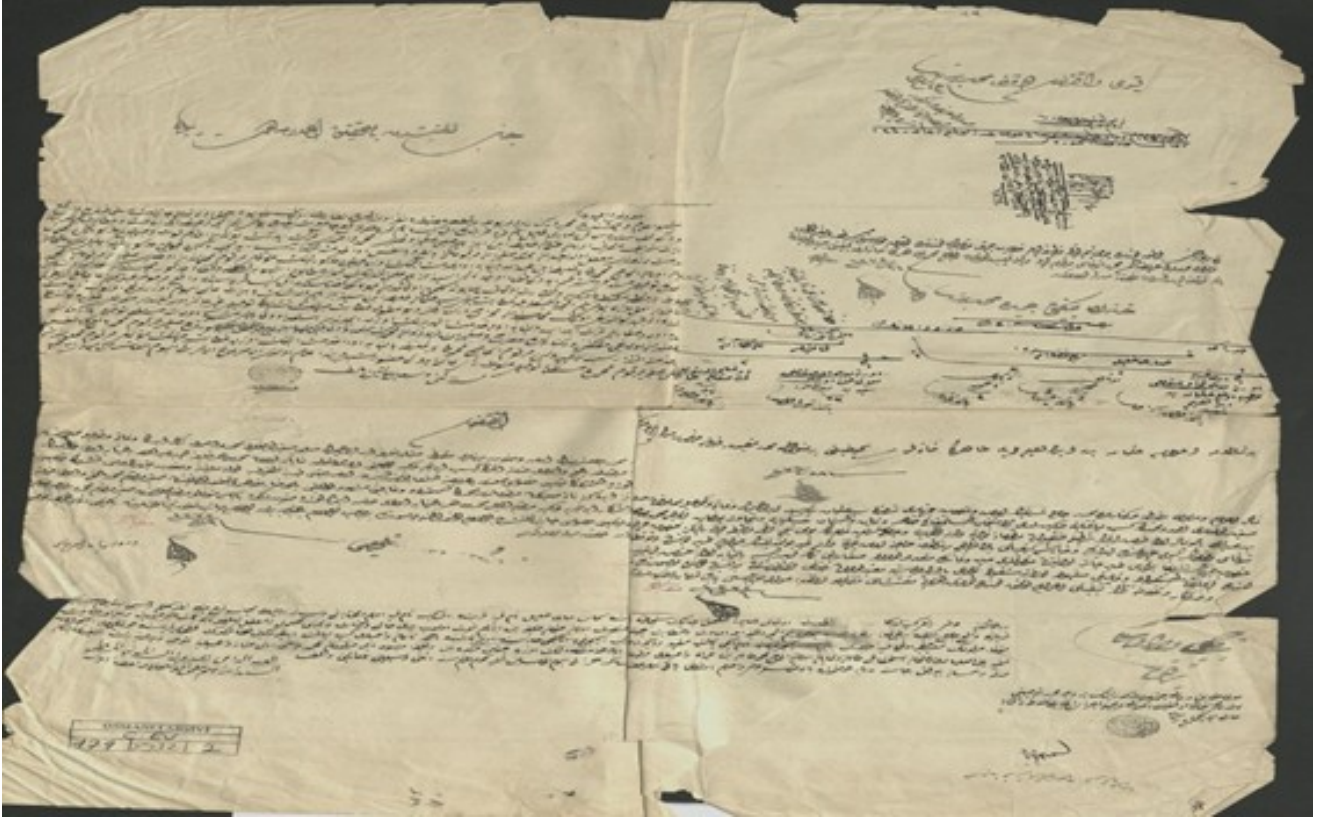

“... Nezaret-i evkaf-ı Hümâyûna mülhak Canik Sancağı’nda vâki’ Çöregi Kazası’nda kâin Sarıhalil karyesi kurbunda Aknise (Akkilise) nâm karyede vâki’ câmi’-i şerifte, birinci hane birinci numarasında yevm-i nîm akçe vazife ile imâmet ve hitâbet cihetlerine bâ berât-ı şerîf mutasarrıf olan Osman Halife bin İbrahim fevt olup, yeri hâli ve hizmet-i lâzıması mahlûl ve muattal kalmış olduğundan, müteveffâ-yı merkumun sulb-i sagîr oğlu karye-i mezkûrun birinci hane ikinci numarasında on iki yaşında mukayyed; Ve diğer oğlu olup karye-i mezkûrun ikinci numara üçüncü hanesinde on bir yaşında Ahmed nâmlı dâîleri kesb-i liyâkâd (bir kelime okunamadı), kaza-i mezkûrun Kadılar karyesinde dördüncü hâne ikinci numarasında mukayyed (iki kelime okunamadı), iştihkâkı zâhir ve nümayân olan El-Hâc Mehmed Tahir bin Abdullah daileri merkûman tarafından edâ-yı hizmet itmek üzere cihet-i mezkûreye vazife-i mezbûre ile merkûmân Mehmed ve Ahmed ebnie-i Osman dâilerine tevcih ve yedlerine birer berât-ı şerif sadk ve ihsan olunmuş (...), bâ talep mazbata (...) terkim ve takdim kılınmış olmağın. Bâki emr ü ferman Hazreti... Sene-72.”⁵ (11 adet isim ve mühürleri).

⁵C. EV, nr. 179 / 8932-1 (15 Recep 1272 [22 Mart 1856]).

Belge 2

22 Şubat 1856 tarihli Görev Tevcih Evrakı

Kısım 1, Belgenin sağ kısmı ve alt paragrafı;

Kaydı ve iktizası evkaf muhasebesinden. Fî 13 Recep-Sene 72.

Derûn-ı arzda mezkûr ilâm, Hazine Dairesi'ne kayd olunmakla şerh (.)

(..) Nezâret-i Evkâf-ı Hümayûn

Defter-i cizye-i evkâf-ı câmi'-i şerîf merkûm Abdülhalim Ağa, der-Karye-i Akkilise, der-kazâ-i Çöregi.

Seyyid Osman bin Seyyid İbrahim veled-i Seyyid Hatib. (Dikey yazı okunamadı)-1262.

... olmak üzere, yevm-i nîm akçe vazife ile hitâbet ciheti merkûmun üzerinde Evkâf Muhasebesi'nde mestûr ve mukayyed olub (.) derûn-ı arzda muharrer müteveff-yı merkûm ile vekil tayin olunan El-Hac Mehmed Tahir'in hâneleri keyfiyeti cerîde muhasebesinden olmağa(?) tevfiiz ider. Fermân, Hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 26 R. Sene 1272.

Haneleri keyfiyeti Cerîde Muhasebesi'nden

Kazâ-i mezbûrun tahrir tarihinden berü bunlan defâtûri (.) olduğundan zîrde muharrer Osman bin İbrahim'in vefâtı bile yazılmış olmakla şerh verildi.

Kazâ-i Çöregi der-liva-i Canik: Tahrir sene 64 altmış dört.

Karye-i Sarihalil tabî-i Kazâ-i minhu.

Hane 1.

İmam-ı karye: Orta boylu kumral sakallı Hatib oğlu Osman bin İbrahim. Sinn (.) / 2 Oğlu Mehmed, Sinn 5 yalnız. / 3 Diğeri Ahmed sinn 4 yalnız.

Karye-i Kadılar tabi Kazâ-i minhü

Hane 1

Orta boylu ak sakallı Molla Kadioğlu Said bin Mustafa. Sinn 73 yalnız müteveffâ oldu / Oğlu orta boylu kara sakallı Ta(.). Ssinn 52 yalnız hasılı (.)

Ber-mantûk-ı i'lâm Osman bin İbrahim ile Tahir'in hâneleri keyfiyeti ber-minvâl-i muharrer mukayyedir. Fermân Hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 28 R. Sene 272.

Me'âl-i ilâm ve merbût mazbata derkenârda muharrer câmi'-i şerîfin imâmet ve hitâbet cihetleri mutasarrıfı Seyyid Osman bin Seyyid İbrahim'in vefâtı vukû'uyla mahlûlünden sulbu sağır oğulları Ahmed ve Mehmed'in kesb-i liyâkatlarına değin lede'l-imtihan istihkakı zâhir ve nümâyân ve esnân-ı askeriye mütecâviz bulunan El-hac Mehmed (.) bin Abdullah, bi'l-vekâle edâ-yı hizmet etmek şartıyla sağırân-ı merkûmâna tevcihine dâir olub ve Câm'i-i şerif-i mezbûrda yevm-i nîm akçe vazife ile yalnız hitâbet cihetine müteveffâ-yı merkûmun el-yevm uhdesinde itdüğü ve hânesi keyfiyeti bil-hâriç ber-mantûk-ı ariza imâmet cihetine dâir kayıt bulunmadığının cevabı tahrir olunmuş ve tevfik-ı hitâbet cihetine teşriken tevcihi gayr-i câiz olduğundan mutasarrıfları hin-i vefâtında müteaddîd evlâd-ı sığâr beni terk eder ise bi'n-niyâbe edâ-yı hizmet ettirmek üzere içlerinden istidâd ve kabiliyeti meşhûd olanına müstakilen tevcihi bâ-irâde-i seniyye mukayyed olan nizâmı iktizâsından bulunmuş olmağla bu surette der-kenâr ve nizâmına nazâran keyfiyeti ilâm olunmak üzere emr ü fermân-ı Hümâyûn müfettişi faziletlü efendiye havale buyrulması bâbında fermân Hazret-i men lehü'l-emrindir. Fi 6 Ca. Sene 1272.

Der-i devlet-i mekine arz-ı dâi-kemineleridir ki, Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak Canık Sancağı'nda kâin Sarihalil nâm karye kurbunda Akkenise nâm karye imam ve muhâtârâtı ve sâir ahalileri Meclis-i Şer'-i Münir'de takarrür-ı kelâm ve hasbi istirhâm ederler ki karyemizde vâki' câmi'-i şerifte birinci hâne birinci numero yevmi nim akçe vazife ile imâmet ve hitâbet cihetlerine mutasarrıf olan Osman Halife bin İbrahim fevt olup yeri hâli ve hizmet-i lâzimesi mahlûl ve muattal kalmağla işbu ba'sü arz-ı ubûdiyet ve sezâ ve inâyet müteveffâ-yı merkûmun sulb-i sağır oğlu karye-i mezbûrun birinci (hâne) ikinci numarasında on iki yaşında mukayyed ve diğeri oğlu ikinci numara üçüncü hanesinde on bir yaşında Ahmed nâmın dâîleri kesb-i liyâkât edinceye değin kaza-i mezkurun Kadılar karyesinde dördüncü hane ikinci numarasında mukayyed beyen'l-'ulemâ lede'l-imtihana istihkakı zâhir ve nümâyân olan El-hac Mehmed Tahir bin Abdullah daileri merkumân edâ-yı hizmet etmek üzere ciheteyn-i mezkûreteyn vazife-i mersûme ile merkumân Mehmed bin Ahmed bin Osman dâîlerine tevcih ve yedlerine berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına

der-bâr-ı devlet-medâra bi'l-iltimâs arz ve i'lâm olundu. Bâki el-emir hazret-i (.)ındır. Hurrire fi'yevmi'l-hâmis min şehr-i Muharremü'l-haram. Sene isneyn ve seb'in ve mietyen ve elf.

El-adü'd-dai li'd-evleti's-seniyye ... / Esseyyid İbrahim Hilmi el-müvellâ el-hilâfe likâza-i Ünye

Mührü mutâbık ve mâlî ciheteyn-i mezkûreteynin ber-vech-i muharrer tevcihini istid'ân-ı ibâret olmağın usûl-ü vechile icrâsı icâbı menût-ı rey-i mâlî eylediği. Fî 20 R. Sene 72

Mühür: Eminü'l-fetva

Kısım 2, Belgenin sol iki paragrafı

Cânib-i teftişiden bi't-tahkik ilâm (.)

Ma'rûz-ı dâîleridir ki,

İşbu i'lâm ve hamışinde muharrer derkenarında merbûtt bir kıt'a mazbataya nazar olundukta, Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak evkaftan Canik sancağında vâki' Çöregi kazasında kâin Sarıhalil nâm karye kurbunda Akkinise nâm karyede vâki' câmi'-i şerifte yevmi nîm akçe vazife ile imâmet ve hitâbet cihetlerine bâ-berât-ı şerîf mutasarrıf olan Osman Halife ibn-i İbrahim, sulb-i sağır oğulları Mehmed ve Ahmedî terk ederek, bundan akdem fevt ve ciheteyn-i mezkûreteyn mahlûl ve hizmet-i لازمeleri muattal olduğundan bahisle sağırân-ı merkûmân bâliğ ve bâ nefsi-i edâ-i hizmete iktidâr kesb edinceye değin ciheteyn-i mezkûreteyne ehliyeti lede'l-ımtihân nümâyân olan el-Hac Mehmed Tahir Halife ibn-i Abdullah bi'n-niyâbe edâ-yı hizmet etmek üzere ciheteyn-i mezkûreteynin müteveffâ-yı merkûm mahlulünden oğulları sağırân-ı merkumân Mehmed ve Ahmed'e tevcihi müsted'i ve müsterhâm idüğü kazâ-i Ünye nâibi Esseyyid İbrahim Hilmi Efendinin mührü mutâbık işbu bir kıt'a ve kazâ-i mezkûr muhasebesinden takdim olunan ... bir kıta mazbata meâllerinden ve Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak, evkaftan Çöregi kazasında Akkinise karyesinde vâki' merhûm Abdülhalim Ağa Câmî'-i şerîfi evkafından olmak üzere yevmi nim akçe vazife ile hitabet ciheti Seyyid Osman Halife ibn-i Seyyid İbrahim veled-i (?), bâ-berât-ı âli el-yevm üzerinde olub, imamet cihetine ve eser-i kayd bulunmadığı Evkaf Muhasebesinden mahrûc derkenarda ve bu makule hitâbet cihetinin teşriken tevcihi gayr-i caiz olduğundan mutasarrıfları hin-i vefatından (.) ve evlâdı sugâr beni terk eder ise bi'n-niyabe edâ-yı hizmet ettirmek üzere içlerinden isti'dâd ve kabiliyeti meşhûd olanına müstakilen tevcihi ba-irade-i seniyye nizamından olduğu muktezi derkenarında musarrah ve sağırân-ı mezbûrândan Mehmed'in isti'dâd ve kabiliyeti meşhûd olduğu(.). müstehak olduğuna bu suretten sağır-i merkûm Mehmed bâliğ ve bi'n-nefs hizmete iktidâr kesb edinceye değin merkum el-Hac Mehmed Tâhir Halife, bin-niyâbe edâ-i hizmet itmek üzere hitâbet cihetinin müteveffâ-yı merkum mahlulünden sağır-i merkum Mehmed'e müstakilen tevcihi men'ütterây-ı âlî idüğü huzûr-ı müşirilerine ilâm olundu. El-emru limen lehü'l-emr fi'l-yevmi'l-a'shîr min Cemâziye'l-âhir. Li-sene: İsnâ ve seb'in ve mietyen ve elf.

İktizası

Muharrer câmi'-i şerifin imâmet ve hitâbet cihetleri mutasarrıfı Osman Halife bin İbrahim'in sulb-ü sağır oğulları Mehmed ve Ahmed'i terk ederek vefatı vukûuyla mahlulünden merkumân bâliğ ve edâ-yı hidmete iktidar kesb edinceye değin ehliyeti lede'l-imtihân nümâyân olan Mehmed Tahir Halife bin Abdullah bi'n-niyâbe edâ-yı hidmetin (.) üzere iştiraken tevcihi hususu mahallinden ba arıza iş'âr olunmuş ise de imamet ciheti kaydına zaferyâb olunamadığına ve hitâbet cihetinin dahi teşriken tevcihi (.) idüğüne binâen sağiran-ı merkûmandan Mehmed'in isti'dâd ve kabiliyeti meşhud olduğu bi'l-ihbar zahir ve mütehakkik olduğundan sağır-i merkum Mehmed baliğ ve edâ-yı hidmete iktidar edinceye değin merkum el-Hac Mehmed Tahir bi'n-niyâbe edâ-yı hizmet etmek üzere hitabet-i mezkûra babası müteveffâ-yı merkûm mahlulünden sağır-i merkûm Mehmed'e ber-mûceb-i nizam (...) tevcihi hususu canib-i teftişiden olunmak bu surette ber-mûceb-i ilâm bi't-tevcih berât i'tâsı cânib-i Nezâret-Penahilerinden telhisi ruûs-ı Hümayuna (.) Hazret-i men lehü!l-emrindir. Fi 19 C. Sene 1272 Telhisi.